

Socialistisk och folklig radikaliserings i ett tudelat Helsingfors, 1883–1917

Torsten Ekman, *Helsingfors röda fanor. Från arbetarrörelsens tidiga år, 1883–1917*, 319 s., ill., Schildts & Söderströms, Helsingfors 2017.

TORSTEN EKMANS SENASTE FACKBOK *Helsingfors röda fanor* är en ytterst välskriven och rikt illustrerad historia om uppkomsten och utformningen av arbetarrörelsen i Helsingfors. Ekman är journalist, fackboksförfattare och mottagare av Statens informationspris 2007. Trots att boken främst behandlar Helsingforsregionen, fungerar den samtidigt som en allmän skildring av storfurstendömets kamp mot förryskningen, den finska arbetarrörelsens framväxt och Finlands väg till självständighet 1917. Tidsperioden är ett välkänt avsnitt för den finländska historieintresserade publiken, och Ekman visar att han är insatt i både memoarlitteraturen och den aktuella forskningen. Helsingfors har av naturliga skäl som storfurstendömets administrativa och politiska mittpunkt utgjort centret för tidigare studier om den här tiden. Ekman har trots det hittat ett fräscht perspektiv som ger en lokalhistorisk synvinkel på de stora vågorna av förändring som omvälvde det ryska imperiet och Europa. Man kunde för vissa avsnitt av boken karakterisera det som ett suveränt försök till att skriva en ”folkets historia”, som på engelska beskrivs med epitetet ”a people’s history”. Där sätter man den lilla människan och folkets aktivism i fokus i stället för att granska statliga aktörer, kungar eller kejsare. För dem som söker efter en lättillgänglig introduktion till bakgrunden om finska inbördeskriget 1918, fungerar boken även som en ypperlig inledning till att förstå de eskalerande sociala och politiska motsättningarna i landet. Utifrån ett rikt och väl utnyttjat tidningsmaterial kan Ekman på ett övertygande sätt beskriva de skiftande sinnesstämningarna hos folket – såväl hos borgarna och arbetarna som hos de ryska soldaterna utstationerade kring Helsingfors. Med tanke på det självständiga Finlands 100-årsjubileum 2017 kunde en fackbok inte behandla ett mer dagsaktuellt ämne.

Boken följer en klassisk struktur och omfattar förutom inledningen och efterskriften sammanlagt 18 huvudkapitel. Upplägget är i huvudsak kronologiskt och följer de centrala karaktärernas politiska uppvaknande och skapandet av arbetarrörelsens olika organisationer. Boken inleds med en informativ socialhistorisk skildring av Helsingfors som en kluven stad. De ekonomiska och kulturella klasskillnaderna cementerades i ett stelfruset politiskt system, som koncentrerade all makt till samhällseliten. Varken i ståndslantdagen eller i Helsingfors styresorgan fanns utrymme

för arbetarklassens egna representanter i och med att rösträtten var knuten till förmögenhet och ståndstillhörighet. Den så kallade naturliga ordningen kunde inte och skulle inte omstöpas av den makthavande eliten. Samtidigt hade marxismen börjat ifrågasätta överklassens och borgerskapets position runt om i Europa. Det var därmed bara en tidsfråga innan även den finska arbetarklassen skulle finna inspirationskällan till radikala sociala reformer eller till en finländsk socialistisk revolution i enlighet med Karl Kautskys auktoritativa tolkning av marxismen.

Som Ekman föredömligt visar i bokens andra kapitel, så föregicks den marxistiska arbetarrörelsen i Finland av olika paternalistiska initiativ som avsåg att förbättra arbetarnas levnadsvillkor. Den bildade klassens engagemang var trots den goda viljan lika lyckad som om en svensk eller rysk skulle ha lett den finska nationalistiska rörelsen. Av förstaeliga skäl blev figurer som Viktor Julius von Wright kortvariga frontfigurer för den finska arbetarrörelsen. Intressantare alternativa röster som lyfts fram av Ekman är färgstarka karaktärer som Matti Kurikka, som förespråkade en teosofisk socialism som tog avstånd från marxismens materialism. Klart var att man via de paternalistiska initiativen försökte dämna radikaliseringen av arbetarrörelsen och avstyra den från att ställa sådana politiska krav som försökte rubba samhällets så kallade naturliga ordning. I den borgerliga dagspressen hade läsarna med skräck fått följa med hur arbetaruppror i Europas industristäder hade försökt rubba den rådande ordningen. Ekman visar att trots att de paternalistiska initiativen förblev kortvariga så spelade de en viktig roll genom att skapa arbetarföreningar och organisationer runt om i landet där vanligt folk fick lära sig mötes- och argumentationsteknik. Kallelserna till socialistisk klasskamp gick rätt så långsamt och fridfullt fram, och det skulle de facto dröja fram till 1894 innan de första allvarliga arbetarprotesterna drabbade Helsingfors (s. 36).

Ekman gör en fin insats när det gäller att koppla samman den finländska kontexten med något som i dag kunde kallas transnationella influenser från Sverige, Ryssland och Tyskland. Socialistiska idéer, praktiker från fältet och organisationsmodeller importerades och tillämpades ivrigt i det vaknande folkliga civilsamhället i Helsingfors. Det första finska arbetarpartiet grundades 1899 i Åbo och antog under sitt andra nationella möte i Forssa 1903 namnet Finlands socialdemokratiska parti (SDP). Viktigt här är att komma ihåg att till skillnad från många andra socialdemokratiska partier i Europa uppkom det finska partiet i en säregen ställning på grund av den parallella kampen för storfurstendömet autonomi. Nationalismen och längtan efter nationellt självbestämmande var därmed oskiljaktigt sammanlänkade med frågan om klasskampen. Trots att det socialistiska programmet utpekade kapitalisterna och speciellt borgerskapet som den politiska fienden, var kampen om nationellt självbestämmande något som

förenade över klassgränserna. Man kunde till och med påstå att frågan om hur socialismen relateras till den nationella frågan utgör en avgörande tematik i hela 1900-talets politiska historia. Den finländska utvecklingen kunde därmed med fördel behandlas ännu tydligare i ett europeiskt jämförande perspektiv.

Arbetarrörelsens krav på reformer som reglerade den kapitalistiska ekonomin blev starkt ifrågasatta av nationellt sinnade, med hänvisning till det nationella intresset. De borgerliga och samhällseliten var snabba med att beskylla arbetarrörelsen för icke-fosterländsk aktivitet, och att genom sin agitation sträva efter att åstadkomma en inre splittring mellan klasserna. Kunde kampen för nationellt självbestämmande föras samtidigt som klasskampen mot överklassen? Som det framstår i Ekmans bok, verkade många borgerliga röster argumentera för att det var frågan om ett nollsummespel där all aktivism måste styras mot den ryska överheten, medan all socialistisk aktivism riskerade att krossa drömmen om ett fritt Finland och därför måste förpassas långt in i framtiden. Vissa reformer och förbättringar i levnadskvaliteten kunde diskuteras, men då endast via en trög förhandlingsprocess. Överhetens motstånd mot mer omfattande sociala reformer lockade fram frustration och högljudda krav på revolution bland arbetarna. Om man då avstod från revolutionsvägen innebar det att man i stället accepterade en decennier lång dragkamp mellan klasserna, där arbetarnas situation endast förbättrades långsamt och osäkert. I den rådande sociala misären och den upplevda och verkliga sociala orättvisan i storfurstendömet och resten av det ryska imperiet var det dock ingen självklarhet att kampen för friheten från rysk överhöghet överträffade längtan efter bröd på bordet eller rättvis behandling på arbetsmarknaden av de egna landsmännen. Frågan om hur långt man skulle alliera sig med det ryska socialdemokratiska partiet, som utgjorde en växande oppositionsmakt till kejsarmakten i Ryssland, var även kontroversiell. Socialistisk internationalism kunde i värsta fall de-legitimera arbetarrörelsen på grund av det breda folkliga stödet för nationellt självbestämmande. Det är kanske föga överraskande att finska socialister som Otto Wille Kuusinen, som spelade en viktig roll i den tidiga finska arbetarrörelsen, senare skulle inneha centrala positioner inom Kommunistiska Internationalen. Där befattade han sig bland annat med en kommunistisk analys av de koloniala självständighetsrörelserna under mellankrigstiden där samma dilemma om förhållandet mellan nationell frigörelse och socialistisk revolution upprepades och där finska erfarenheter säkerligen spelade en roll.

I detta politiska spänningsfält mellan nationalism och socialism blev frågan om rösträttsreformen en av de mest centrala programpunkterna, vilket även är ett väldokumenterat tema i Ekmans framställning. Tanken på att utvidga rösträtten var allmänt accepterad, men till exempel arbetar-

rörelsens krav på en enkammarriksdag och allmän rösträtt för alla 21 år fyllda män och kvinnor ansågs vara alltför radikal ännu i början av 1900-talet. Ekman lyfter därmed fram en kanske något bortglömd demokratisk revolution som hörde ihop med arbetarrörelsens framväxt. Rösträtten som vi känner den i dag var ingen självklarhet, utan en rättighet som det finska folket fick kämpa för. Frågan var speciellt svår ur ett finlandssvenskt perspektiv då reformerna radikalt skulle minska de svenskspråkigas inflytande i den finska politiken. Lika brännhet var frågan om man verkligen kunde införa ett system där var och en bara hade en röst, där ens förmögenhet inte skulle mångfaldiga den enskilda individens röst i politiken. Demokratiska ideal i form av rösträttsreformen var för sin tid verkligen revolutionära, men samtidigt började alla samhällsskikt sakta inse att det var en reform som inte längre kunde skjutas upp. De första lantdagsvalen, den 15–16 mars 1907, fungerade som ett slags kontrollerad sänkning av det politiska högtrycket i landet. Folket var sannerligen entusiastiskt över denna nyvunna demokratiska rättighet och i Helsingfors nådde valdeltagandet 77,9 procent (mot hela landets 70,7 procent). Som Ekman visar, gick man och kvinna ur huse för att göra sin röst hörd för första gången. Föga överraskande gick SDP en klar valseger till mötes med 37 procent av rösterna. Den initiala iveren över parlamentarismen mattades av under det kommande årtiondet på grund av de upprepade upplösningarna av lantdagen, de återkommande nyvalen och insikten att det inte var fråga om ett fullbordat parlamentariskt system. Finlands kejsarliga senat var inte beroende av den folkvalda lantdagens förtroende, utan behövde endast åtnjuta kejsarens förtroende (s. 246). Det var ett demokratiskt system ställt under kejsarens envælde. De finska frågorna avgjordes fortsättningsvis i S:t Petersburg – inte i Helsingfors eller av det finska folket – vilket blev allt tydligare i och med den intensiva förryskningen under 1910-talet.

Lyckligtvis var det finska folket inte ensamt om att förakta den ryska kejsarens förtryck. Det gjorde även stora delar av de ryska folkmassorna, vilket kom att ha avgörande betydelse för utformningen av den finska arbetarrörelsen. Som Ekman på ett övertygande vis framhäver, var den ryska arbetarrörelsens utveckling och speciellt storstrejken 1905 en vattendelare då det gäller den finska arbetarrörelsens radikalisering. Då upproret mot kejsarmakten spred sig till Sveaborg var radikalerna i det finska röda gardet även beredda att hoppa på tåget och aktivt medverka i Helsingfors. Medan matroserna på Sveaborg redan höll på att förlora striden utspelades ett sorgligt sidospel på Hagnäs torg, vilket kom att få långtgående historiska och minnespolitiska konsekvenser för det självständiga Finland. I ett försök att lugna ner situationen den 2 augusti 1905 tog skyddskåristerna sig från den borgerliga sidan av Helsingfors över Långa bron till arbetarkvarteren i Hagnäs för att bryta strejken som speciellt inriktat sig på Helsingfors

spårvägstrafik. Tumultet på Hagnäs torg slutade med att en oidentifierad grupp på tio beväpnade män öppnade gevärseld mot de uppradade skyddskåristerna. Deras befälhavare Carl Calonis stupade genast och allmän panik bröt ut bland skyddkåristerna, som under en vild reträtt sköt omkring sig så att dödliga skott avlossades även mot de egna retirerande kåristerna. Totalt åtta personer dödades under skottlossningen.

I den påföljande politiska diskussionen förd av den borgerliga sidan var det främst det röda gardet som utpekades i tidningspressen som skyldigt till blodsutgjutelsen i Hagnäs, trots att det inte var fråga om organiserade enheter ur arbetarnas röda garde som stod vid torget (s. 216). Den socialdemokratiska partistyrelsen försökte lugna folkmassorna, men radikalerna krävde fortsatt storstrejk och revolutionär omvälvning. I denna polarisering började de borgerliga skyddskåreerna allt oftare beskrivas av arbetarna med epitetet ”slaktargarde”. Våldsbruket godkändes inte av moderaterna inom arbetarrörelsen, och Ekman belyser den ökande splittringen inom den finska arbetarrörelsen, där den moderata partiledningen och en mera reformistiskt inriktad och parlamentarisk sida motsatte sig den radikala och våldsbenägna röda anarkismen. Den bild som målas upp av folket i Ekmans framställning är mycket intressant i detta sammanhang då just de stora massorna av arbetare ofta ses som pådrivare av radikal och även våldsam aktivism. Som Ekman konstaterar i kapitel 15 var SDP:s alla försök att hålla röda gardets radikaler i styr dömda att misslyckas.

På grund av det ofullbordade parlamentariska styret under kejsarens absoluta makt var det många som var villiga att avvisa parlamentarismen enbart som en manöver för att pacificera arbetarrörelsen. Systemet framstod för dem som så korrupt att det inte var värt att rädda. Ekman ger läsaren en fascinerande bild av hur den civila befolkningen och de gryende paramilitära förbanden och terrorcellerna i storfurstendömet Finland försökte och ibland lyckades skaffa vapen och ammunition för den kommande striden. Fortsatta politiska mord, bankrån och bombattentat i Helsingfors med omnejd försatte det socialdemokratiska partiet i panik. Borgerliga tidningar förfärad sig i den offentliga diskussionen över dessa röda anarkister. I samma veva anklagades SDP för att ge sitt hemliga stöd åt förberedelser inför en blodig revolution. Den röda sidan var snabb med att påpeka att det inte var partiet utan det kapitalistiska samhällets förtryck av folket som ledde aktivister till att utföra desperata terrordåd. Begreppet radikaliserings, som Ekman behandlar genomgående i boken, kunde väl analyseras mer på djupet. Vad var det som ledde till radikaliserings och hur kunde radikaliserings ha motarbetats? De tidvis chockerande skildringarna av politiskt våld som boken bjuder på överraskar i dag med sin brutalitet. Människor avrättas och mördas sorglöst på grund av politisk åskådning eller klasstillhörighet. Ibland får man tyvärr intrycket av att

enbart den 'socialistiska agitationen' låg bakom radikaliseringsen; att det var den som drev på och skuffade folket mot blodutgjutelse. Men var det verkligen så, eller är det främst ett borgerligt narrativ som länge förblev hegemoniskt? Socialisterna eller röda gardet var ingalunda de enda som tog till våld, utan det fanns en klassöverskridande beredskap att använda våld som ett politiskt verktyg. Som historieforskningen om folklig protest och motstånd tydligt visar, krävs det varken marxism eller socialistiska agitatorer för att folket ska revoltera mot överheten.

Hur förändrades då det finska folkets historia genom arbetarrörelsens frammarsch under åren 1883–1917? Vid denna punkt kunde Ekman ha bjudit på fler reflektioner. Han redogör utförligt för de centrala händelserna, men vilka var konsekvenserna? Hur borde vi i dag se på arbetarrörelsens mångtydiga roll i storfurstendömet Finland? Man kunde fråga sig om begreppet 'arbetarrörelse', som används i bokens undertitel, eventuellt ger ett för smalt perspektiv på innehållet. Framställningen lyfter fram många andra röster och perspektiv, som i samtiden reagerade på arbetarrörelsens hot och möjligheter. I många fall berättar dessa borgerliga inlägg om arbetarrörelsen kanske mera just om den egna borgerliga sidans attityder, perspektiv, känslor och fördomar än om arbetarrörelsen i sig. Denna bredd gör även att boken framstår som ett utmärkt bidrag till det finska folkets historia, som visar upp mångfalden och de tidvis motstridiga narrativen som varken passar in i den nationalistiska historiografin eller i en socialistisk läsning av historien. Framför allt är det en historia om folklig radikaliseringsen både inom det socialistiska och det nationalistiska lägret. Samtidigt är det viktigt att påminnas om att det inte är en historia om en oundviklig progression mot inbördeskriget, utan en historia som definierades av sin egen tid och vars inflytande och konsekvenser sträckte sig långt in i 1900-talets Finland bortom samhällskollapsen 1918. Genom att bejaka denna mångfald kan även vägen till en sannare folkets historia, som inte tjänar någons politiska syften eller perspektiv, hittas. Ekman är på god väg att presentera en dylik populär folkets historia.

Kasper Braskén